

ВЕЛИЧКО О. О.,

студент

*(Інститут післядипломної освіти
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка)*

БЕРЛАЧ А. І.,

доктор юридичних наук, професор,

Заслужений юрист України,

професор кафедри

адміністративного права

(Інститут післядипломної освіти

*Київського національного університету
імені Тараса Шевченка)*

УДК 34.096

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.1-1.3>

СКАСУВАННЯ ЗАСТАРІЛОГО ЗАКОНОДАВСТВА ЧАСІВ СРСР

У статті надана наукова оцінка здійснених спроб визнання недійсним законодавства часів СРСР. Виокремлено 2 підходи до вирішення питання застарілого законодавства часів СРСР і 2 способи в рамках одного з підходів:

1. Прийняття окремих нормативно-правових актів про визнання такими, що втратили чинність, конкретно визначених актів УРСР, СРСР. Результатом підходу за 28 років став залишок у щонайменше 603 акти, прийнятих Верховною Радою УРСР та Президією Верховної Ради УРСР.

2. Окремий закон, яким вносяться зміни до закону «Про правонаступництво України»:

– встановлення правонаступництва України щодо Української Народної Республіки;

– визнання такими, що втратили чинність існуючих залишків законодавства за певними винятками.

На думку автора, найкращим підходом до остаточного вирішення проблем з залишками застарілого законодавства часів СРСР є останній підхід і спосіб, який як раз і реалізований у законопроекті № 2605 від 16.12.2019. Однак, взявши на озброєння цей метод, необхідно ретельно опрацювати винятки. У разі якщо закон явно не прописаний в законопроекті, а також не підпадає під жодну з категорій-винятків, які не скасовуються, то є ризик, що цей акт буде помилково скасовано, і певна сфера суспільних відносин залишиться без нормативного регулювання.

За результатами перегляду актів, які були видані Верховною Радою УРСР (виключаючи акти Президії), виявлено ряд актів, які, на думку автора, доцільно розглянути в контексті включення до переліку винятків (на певний строк/конкретний термін або до прийняття нових законів): Закон України «Про підприємництво» від 7 лютого 1991 року N 698-XII; Постанова Верховної Ради УРСР «Про земельну реформу» від 18 грудня 1990 року N 563-XII; 3 акти, що стосуються державного майна Української РСР.

Однак питання спадкоємності щодо УНР, підняте авторами відповідних законопроектів, є надзвичайно важливим у політичному й ідеологічному аспекті. Спадкоємність щодо УНР не є технічним інструментом для вирішення питання з застарілим законодавством і має розглядатись окремо.

Ключові слова: *правонаступництво, застаріле законодавство, Україна, СРСР, УРСР, УНР, Українська Народна Республіка, спадкоємність, континуїтет.*

Velychko O. O. Repeal of the outdated Soviet legislation

This article contains evaluation of undertaken efforts to eradicate remains of Soviet legislation, which exist within Ukrainian legislation. These efforts were structured into two approaches, and two methods within second approach:

1. Adoption of the laws, which replace specific outdated Soviet laws or determine them obsolete. This precautionary approach sounds good and conservative, but it results in at least 603 laws and decrees, adopted by Parliament in Soviet times, which are still active after 28 years from 1991 when this legal continuity was established.

2. One general law, which would change Law of Ukraine “Legal continuity of Ukraine”:

– proclaiming legal continuity not after Soviet Ukraine, but after Ukrainian National Republic, as a true representer of Ukrainian people will, which existed in 1917-1921 and was occupied by Soviet Union;

– break legal continuity after Soviet Union except useful exceptions.

Author is a strong supporter of last method of second approach, which is used in draft of the law № 2605 prepared 16.12.2019. Using this method need considering risks concerned exceptions. As a rule, legal continuity after Soviet Union would be broken except useful exceptions. If some useful law didn't mentioned in exception list it would be accidentally abolished and leave some scope of activities not covered by legislation.

The key finding of this article, that there are some laws and decrees, that are under risk of accidentally abolishing and worth to be added to exception list: about entrepreneurship, land reform and Soviet Ukraine state assets.

However, legal continuity not after Soviet Ukraine, but after Ukrainian National Republic is a great idea of a larger scale – political, ideological. It's about values and not good as a technique to clean up Ukrainian legislation from remains of totalitarian laws.

Key words: *succession of States, legal continuity, Ukraine, Soviet Ukraine, Ukrainian Soviet Socialist Republic, outdated legislation, UNR, Ukrainian National Republic.*

Вступ. У незалежній Україні досі діє частина законодавства, прийнята тоталітарним режимом за часів СРСР. Використання такого законодавства було тимчасовим інструментом у 1991 році, коли Україна ще не напрацювала свого власного законодавства, але станом на початок 2020 року ці тимчасові рішення досі в силі.

Звичайно, не все законодавство часів СРСР потребує оновлення. Нормативно-правові акти, пов'язані з набуттям Україною незалежності, ті, що стосуються кордонів, адміністративно-територіального устрою, членства Української РСР в міжнародних організаціях, міжнародних договорів, та ряд інших досі актуальні.

Предметом цієї статті є решта діючого законодавства часів СРСР, яка є застарілою або не використовується взагалі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існує ряд публікацій на тему правонаступництва, але вони переважно стосуються міжнародного права, тобто виходять за межі предмету цієї статті. Посилання на правонаступництво існують у прикладних аспектах галузей, де досі діють кодекси, прийняті за часів СРСР (про адміністративні правопорушення, житловий, про працю).

Увага до правонаступництва України на загальному рівні невелика – публікації А.Ю. Іванової, В. Марасєва, Б. Червака. Окремо варто звернути увагу на висновок Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України щодо законопроекту 7521 від 22.01.2018.

Постановка завдання. Метою цієї статті є наукова оцінка спроб визнання недійсним законодавства часів СРСР, виявлення спільних ознак, визначення кращого способу вирішити означене питання.

Результати дослідження. Старт використанню законодавства часів СРСР був даний 12 вересня 1991 прийняттям двох нормативно-правових актів:

- Закон України «Про правонаступництво України» [1]
- Постанова Верховної Ради України «Про порядок тимчасової дії на території України окремих актів законодавства Союзу РСР» [2].

У цій статті автор не обґрунтовує необхідність вирішення питання з дією застарілого законодавства часів СРСР, а виходить з того, що широкі кола розуміють цю необхідність. Відповідно, постає питання, як саме вирішувати проблему.

Найбільш консервативним підходом є прийняття окремих нормативно-правових актів про визнання такими, що втратили чинність, конкретно визначених актів УРСР, СРСР. Згідно з таким підходом за 28 років в Україні було оновлено значну долю законодавства, але досі, за попередньою оцінкою, діє 603 нормативно-правових акти, прийняті Верховною Радою УРСР та Президією Верховної Ради УРСР. Тому, на думку автора, для остаточного вирішення зазначеного питання консервативний підхід не придатний.

Більш рішучим підходом є окремий закон, який запустить процес перегляду застарілого законодавства і поставить чіткі строки для виконання. А для гарантії, що певний окремий акт не пройде повз увагу і лишиться дійсним, крім ґрунтовного аналізу окремих актів, необхідна норма про скасування всіх нормативно-правових актів УРСР та СРСР, крім переліку тих, які точно необхідні.

Спроби вирішити проблему застарілого законодавства часів СРСР.

За останні 4 роки (2016–2019) до Верховної Ради України було подано 6 законопроектів, покликаних різними методами вирішити проблему застарілого законодавства часів СРСР. Перелік цих законопроектів наведено у таблиці 1.

Таблиця 1

№ пп	№	Дата	Ініціатор(и)	Назва законопроекту
1	4650	11.05.2016	Народний депутат України Продан О.П. та ін.	про внесення змін до Закону України «Про правонаступництво України» щодо скасування дії актів СРСР на території України [3]
2	6480	22.05.2017	Кабінет Міністрів України	про визнання такими, що втратили чинність, актів органів державної влади і управління Української РСР та Постанови Верховної Ради України від 12 вересня 1991 року № 1545-ХІІ «Про порядок тимчасової дії на території України окремих актів законодавства Союзу РСР» та такими, що не застосовуються на території України, актів органів державної влади і управління Союзу РСР [4]
3	7521	22.01.2018	Народний депутат України А.Ю. Ілленко та ін.	про правонаступництво України щодо Української Народної Республіки [5]
4	1075	29.08.2019	Народний депутат України Р.А. Підласа та ін.	про внесення змін до Закону України «Про правонаступництво України» щодо скасування дії актів СРСР та УРСР на території України [6]
5	2068	05.09.2019	Народний депутат України О.В. Савчук	про правонаступництво України щодо Української Народної Республіки [7]
6	2605	16.12.2019	Кабінет Міністрів України	про внесення змін до статті 3 Закону України «Про правонаступництво України» [8]

З наведених законопроектів до першого читання дійшов лише законопроект № 1075 від 29.08.2019. За результатами голосування (За-214 Проти-30 Утрималось-76 Не голосувало-66) проект не прийнято. На момент написання цієї статті законопроект № 2605 від 16.12.2019 наданий на ознайомлення комітетами.

Автори цих законопроектів пішли двома шляхами:

- 1) Встановлення правонаступництва щодо Української Народної Республіки
- 2) Внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, існуючих залишків законодавства за певними винятками.

Встановлення правонаступництва щодо Української Народної Республіки.

Законопроекти 7521 від 22.01.2018 та його точна копія у XI скликанні – 2068 від 05.09.2019 передбачали встановлення правонаступництва щодо Української Народної Республіки та дію Закону України «Про правонаступництво України» в частині, що не суперечить законопроекту.

Згідно з оцінкою А. Іванової, старшого наукового співробітника Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, кандидата юридичних наук, старшого наукового співробітника, передумови такого роду ініціатив були створені ще на початку 1990-х, коли ані наукове, ані політико-правове середовище не виявились готовими дати фахові юридичні оцінки історико-правовим реаліям українського державотворення. Так, законотворчі обмежились загальним закріпленням принципу континуїтету у посиленні на «тисячолітню традицію державотворення на Україні» в Акті проголошення незалежності України та «багатовікову історію українського державотворення» в Конституції України. Передання Президенту України Леоніду Кравчуку відповідних повноважень та регалій останнім Президентом УНР в екзилі Миколою Плав'юком залишилось символічним актом, потенціал якого не був реалізований повною мірою. На законодавчому рівні питання наступності УНР та сучасної України не прозвучали. Леонід Кравчук дипломатично обмежився підкресленням історичної значущості моменту: «Цей акт має нагадати всім, що Україна веде свій родовід, свою політичну, державницьку біографію <...> від часів Київської Русі, Козацько-Гетьманської держави й Української Народної Республіки» [9].

Останній президент в екзилі передав першому незалежному президенту клейноди УНР і грамоту про правонаступництво. При цьому Українська Народна республіка відмовлялася від територіальних претензій на землі Білорусі, Молдови, Польщі, Росії, Румунії та Словаччини, які колись належали УНР. Офіційна заява ДЦ УНР звучала так: «Складаючи свої повноваження, ми заявляємо, що проголошена 24 серпня і утверджена 1 грудня 1991 року народом України Українська Держава продовжує державно-національні традиції УНР і є правонаступницею Української Народної Республіки» [10].

Тобто з боку Державного Центру Української Народної Республіки в екзилі всі необхідні документи щодо передачі правонаступництва були підписані 22 серпня 1992, але чи готова Україна прийняти це правонаступництво? Прийняття сьогодні правонаступництва щодо УНР несе значні ризики.

У контексті російсько-української війни, що триває, напевно найважливішим є питання кордонів. В. Мараєв описує такі ризики: «Якщо сучасна Україна визнаватиме себе тільки правонаступницею УНР, опоненти одразу зможуть заявити, наприклад, що до території УНР ніколи офіційно не належав Крим (хоча спроби приєднати його були, згадаймо хоча б похід Петра Болбочана у квітні 1918 року); що за Варшавською угодою у квітні 1920 року УНР відмовилася на користь Польщі від Східної Галичини і частини Волині; що до складу УНР, натомість, входили деякі території сучасних Молдови, Білорусі, Росії; що УНР ніколи не була членом Організації Об'єднаних Націй тощо» [11].

Головне науково-експертне управління Апарату Верховної Ради України у своєму висновку щодо законопроекту 7521 від 22.01.2018 провело ґрунтовний аналіз не тільки помилок, допущених під час підготовки законопроекту і спроб в рамках цього законопроекту врегулювати інші відносини з РФ як країною-агресором. Враховуючи в сукупності перелічені пункти, цей висновок може слугувати базою для оцінки самої ідеї встановлення юридичного

правонаступництва щодо УНР і цей висновок Головного науково-експертного управління негативний: «Вважаємо, що правонаступництво України щодо УНР є переважно символічним, адже воно не спричиняє жодних правових наслідків і у цьому контексті доцільніше ставити питання не про правонаступництво України щодо УНР, а про спадкоємність (континуїтет) української правової та державницької традиції, використання досвіду минулих поколінь, зокрема видатних діячів УНР» [12].

З цим згоден і Богдан Червак, Голова Організації Українських націоналістів. У своїй статті 2013 року він зазначав, що «... проголошені у 1992 році документи виразно свідчать, що передача повноважень Державного Центру УНР здійснювалася за умови, що чинна на той час влада вважатиме себе спадкоємицею УНР. Від того часу, як відомо, не було схвалено жодного нормативно-правового акту, який би це засвідчив. Зрозуміло, що у даному випадку йдеться не про юридичний аспект проблеми, а про політичний, а точніше – політичну волю успадкувати демократичні традиції УНР, а не комуністичні УРСР. За більше ніж двадцять років незалежності, декларуючи своє прихильне ставлення до окремих лідерів УНР, скажімо Михайла Грушевського, жодна влада навіть не намагалася зробити акцент на своїй спадкоємності з державою, яку вона очолювала» [13].

Після Революції Гідності акценти на спадкоємність з'явилися. Наприклад, у 2018 році на відкритті виставки «Українське коло» до Дня Соборності України та 100-річчя проголошення незалежності УНР Президент України казав: «Сучасна Україна – спадкоємиця багатовікових державно-національних традицій, відроджених під час та внаслідок Української революції 1917–1921 років. Ідея державної самостійності, поставлена на порядок денний та загартована під час Революції, стала потужною матеріальною силою. Вона визначила увесь подальший перебіг історії України» [14]. Однак законодавчо спадкоємність (континуїтет) так і не закріплена.

Отже, у питанні спадкоємності щодо УНР важливішим є політичний, ідеологічний аспект. І цей аспект треба вирішувати окремо від технічних змін до закону «Про правонаступництво України». Таким чином, для визнання недійсним застарілого законодавства часів СРСР треба перейти до наступного способу.

Внесення змін до законодавства щодо правонаступництва та визнання такими, що втратили чинність, існуючих залишків законодавства за певними винятками.

Законопроектами, включеними до цієї групи є:

- № 4650 від 11.05.2016;
- № 6480 від 22.05.2017;
- № 1075 від 29.08.2019;
- № 2605 від 16.12.2019.

У цій групі законопроектів часто застосовувались схожі підходи для визначення винятків, дія яких не скасовується:

- конкретно-зазначені акти – такі як Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року, Акт проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 року;
- групи актів – такі, що стосуються Криму, адміністративно-територіального устрою України та державного кордону України, актів, що стосуються членства Української РСР в міжнародних організаціях та якими надано згоду на обов'язковість міжнародних договорів, актів організаційно-розпорядчого характеру та індивідуальних актів.

Схожим чином законопроекти визначали перелік конкретних нормативно-правових актів, які тимчасово продовжують діяти після набуття чинності законопроектом, поєднуючи їх у дві групи:

- акти, які діють протягом певного строку чи до вказаного терміну;
- акти, які підлягають застосуванню до прийняття законів України, що регулюють відповідні відносини.

Кількість актів або груп актів по окремим законопроектам наведена у таблиці 2. Як випливає з таблиці, у кожному наступному законопроекті згадують ще про якісь закони і розширюють перелік винятків.

Таблиця 2

Група НПА		Кількість НПА у певній групі за окремими законопроектами			
		№ 4650	№ 6480 ¹	№ 1075	№ 2605
		11.05.2016	22.05.2017	29.08.2019	16.12.2019
Не скасовуються	конкретно-вказані НПА	2	2	2	2
	групи НПА	-	2	3	4
Тимчасово діють	певний строк або конкретний термін	-	-	2	3
	до прийняття нових законів	12	-	9	10

У справі визнання недійсним законодавства часів СРСР законодавець часто попадає у «замкнене коло». Залишити як є – неприйнятно, бо законодавство застаріло. Міняти окремі закони до повної заміни застарілого законодавства – відсутня мотивація, тобто процес треба ініціювати законом, як от 4 законопроекти, які аналізуються. Проте у законопроекті автор оперує не конкретними законами, а категоріями, і тому завжди є ризик пропустити важливий акт. Ризикованість призводить до провалу законопроекту, і ситуація повертається до первісного стану – «залишити як є».

Останній законопроект № 2605 від 16.12.2019 не став виключенням. У своєму листі до членів Комітету Верховної Ради України з питань правової політики від 27.12.2019 про ризики законопроекту наголосив Комітет Асоціації правників України з конституційного права, адміністративного права та прав людини.

«Водночас стимулювання законотворців приймати на заміну радянському законодавству закони України, шляхом скасування усього масиву актів УРСР та СРСР, чинних на даний час, крім тих, що зазначені вище, є досить ризиковано, і може мати наслідком появу прогалів у законодавстві.

Іншим підходом є прийняття акту про визнання такими, що втратили чинність конкретно визначені акти УРСР, СРСР. У такому разі перелік таких актів є зрозумілим і ймовірність появи прогалів зводиться до мінімуму, якщо і зовсім не зникає» [15].

Нормативно-правові акти, подовження дії яких варто розглянути як винятки.

Автор підтримує метод скасування залишків законодавства СРСР за певними винятками. Однак, взявши на озброєння цей метод, необхідно ретельно опрацювати винятки. У разі якщо закон явно не прописаний в законопроекті № 2605 від 16.12.2019, а також не підпадає під жодну з категорій-винятків, які не скасовуються, то є ризик, що цей акт буде помилково скасовано, і певна сфера суспільних відносин залишиться без нормативного регулювання.

Проте це не привід відсторонюватись від процесу перегляду застарілого законодавства. Варто чітко окреслити чинні нормативно-правові акти і переглянути їх доцільність.

Автор цієї статті опрацював акти, які були видані Верховною Радою УРСР (виключаючи акти Президії). Таких актів налічується 130. За результатами перегляду, виявлено ряд актів, які, на думку автора, доцільно розглянути в контексті включення до переліку винятків (на певний строк / конкретний термін або до прийняття нових законів):

1) Закон України «Про підприємництво» [16]

Закон втратив чинність з 01.01.2004 року з прийняттям Господарського Кодексу, крім статті 4. Ця стаття регулює обмеження у здійсненні підприємницької діяльності, а отже, є важливою сферою, яку не можна лишати без правового регулювання.

2) Постанова Верховної Ради УРСР «Про земельну реформу» [17]

Завданням цієї реформи в постанові 1990 року був перерозподіл земель з одночасною передачею їх у приватну та колективну власність, а також у користування підприємствам,

установам і організаціям з метою створення умов для рівноправного розвитку різних форм господарювання на землі, формування багатуокладної економіки, раціонального використання та охорони земель.

У контексті скасування мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення варто ретельно проаналізувати закон, який буде скасовано законопроектом № 2605 від 16.12.2019.

3) Нормативно-правові акти, які стосуються державного майна:

- Про управління державним майном Української РСР [18];
- Про перехід у юрисдикцію Української РСР державних підприємств і організацій союзного підпорядкування, розташованих на території республіки [19];
- Про передачу підприємств і організацій металургійної та вугільної промисловості СРСР, розташованих на території Української РСР, у власність республіки [20].

Висновки. З наведеного вбачається, що потребу у перегляді законодавства часів СРСР розуміють у різних гілках влади:

- законодавча – 6 поданих законопроектів та 214 голосів за взяття за основу законопроекту № 1075 від 29.08.2019;
- виконавча – два з шести законопроектів були подані Кабміном;
- судова – наявні рішення КСУ щодо визнання окремих положень законодавства часів СРСР неконституційними.

У двох з шести проаналізованих законопроектів, крім прикладної задачі з визнання застарілого законодавства недійсним, було піднято питання вищого порядку – спадкоємність (континуїтет) України щодо Української Народної Республіки. На думку автора, це ідеологічне питання необхідно вирішити на законодавчому рівні окремим законом, а у питанні скасування законодавства колишнього СРСР піти шляхом визнання такими, що втратили чинність існуючих залишків законодавства за певними винятками.

Автори законопроектів переважно враховують помилки попередників, і тому є шанс, що голосування по № 2605 від 16.12.2019 буде успішним. Однак до другого читання має сенс переглянути принаймні найважливіші акти, які на даний момент можуть бути дійсними. За попередньою оцінкою, кількість таких актів – 603, з яких 130 видані Верховною Радою УРСР, а решта – Президією Верховної Ради УРСР.

Наявні додаткові закони і постанови, які, на думку автора, доцільно розглянути в контексті включення до переліку винятків (на певний строк / конкретний термін або до прийняття нових законів).

Список використаних джерел:

1. Про правонаступництво України: Закон України від 05.10.1991 № 1543-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1543-12>.
2. Постанова Верховної Ради України від 12.09.1991 № 1545-XII «Про порядок тимчасової дії на території України окремих актів законодавства Союзу РСР». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/1545-12/sp:java->.
3. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про правонаступництво України» щодо скасування дії актів СРСР на території України № 4650 від 11.05.2016. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59055.
4. Проект Закону про визнання такими, що втратили чинність, актів органів державної влади і управління Української РСР та Постанови Верховної Ради України від 12 вересня 1991 року № 1545-XII «Про порядок тимчасової дії на території України окремих актів законодавства Союзу РСР» та такими, що не застосовуються на території України, актів органів державної влади і управління Союзу РСР № 6480 від 22.05.2017. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61841.
5. Проект Закону про правонаступництво України щодо Української Народної Республіки № 7521 від 22.01.2018. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=63366.

6. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про правонаступництво України» щодо скасування дії актів СРСР та УРСР на території України № 1075 від 29.08.2019. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66305.
7. Проект Закону про правонаступництво України щодо Української Народної Республіки № 2068 від 05.09.2019. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66691.
8. Проект Закону про внесення змін до статті 3 Закону України «Про правонаступництво України» № 2605 від 16.12.2019. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67659.
9. Іванова А.Ю. Про правонаступництво, окупацію, культурно-історичну спадщину та деякі тенденції і недоліки вітчизняного законопроекування. / Права Людини в Україні. Інформаційний портал Харківської правозахисної групи. URL: <https://web.archive.org/web/20200225180444/http://khp.org/en/index.php?id=1522912037>.
10. 1992: останній президент УНР передає Кравчуку клейноди (стаття від 22.01.2012) / Історична правда. URL: <https://web.archive.org/web/20200223103528/http://www.istpravda.com.ua/videos/2012/01/22/69657/>.
11. Мараєв В. Україна, УНР, УРСР: питання правонаступництва / Український інтерес. URL: <https://web.archive.org/web/20200222161922/https://uain.press/blogs/vladlen-marayev-ukrayina-unr-ursr-pytannya-pravonastupnytstva-334234>.
12. Висновок Головного науково-експертного управління від 23.07.2018 на проект Закону України «Про правонаступництво України щодо Української Народної Республіки» (реєстр. № 7521 від 22.01.2018 р.). URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=63366&pf35401=461649>.
13. Червак Б. Чи є сучасна Україна правонаступницею УНР? / Історична правда. URL: <https://web.archive.org/web/20200223100627/http://www.istpravda.com.ua/columns/2013/08/22/134942/>.
14. Сьогодні ми значно сильніші та об'єднані, загартовані століттям боротьби, спираємося на вагому міжнародну підтримку – Президент на відкритті виставки «Українське коло» до Дня Соборності України та 100-річчя проголошення незалежності УНР / Адміністрація Президента України 22.01.2018. URL: <https://web.archive.org/web/20180122235138/http://www.president.gov.ua/news/sogodni-mi-znachno-silnish-ta-obyednani-zagartovani-stolitt-45522>.
15. Правники просять не скасувати всі акти СРСР та УРСР, а замінити на нові. / Закон і Бізнес 28.12.2019. URL: <https://web.archive.org/web/20200223130138/https://zib.com.ua/ua/140732-pravniki-prosyat-ne-skasuvati-vsi-akti-srsr-ta-ursr-a-zamini.html>.
16. Про підприємництво: Закон України від 7 лютого 1991 року N 698-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/698-12>.
17. Про земельну реформу: Постанова Верховної Ради УРСР від 18 грудня 1990 року N 563-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/563-12>.
18. Про управління державним майном Української РСР: Постанова Верховної Ради УРСР від 15 жовтня 1990 року N 376-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376-12>.
19. Про перехід у юрисдикцію Української РСР державних підприємств і організацій союзного підпорядкування, розташованих на території республіки: Постанова Верховної Ради УРСР від 6 червня 1991 року N 1165-XII.
20. Про передачу підприємств і організацій металургійної та вугільної промисловості СРСР, розташованих на території Української РСР, у власність республіки: Постанова Верховної Ради УРСР від 1 лютого 1991 року N 688-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-12>.

